

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tañlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

IRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

XIX. YÜZYILDA KUZEYDOĞU BULGARİSTAN'DA BİR KAZA: KOZLUCA

Halime Doğru

Kozluca'nın Günümüzdeki Konumu

Kozluca kuzeydoğu Bulgaristan'da 43 derece boylam ve 27 derece enlem arasında yer alan ve günümüzde **Suvorovo** adı ile tanınan küçük bir kasabadır. Varna'nın 34 km. kuzeybatısında, Hacıoğlu Pazarcığı'nın 56 km. güneybatısında, Şumnu'nun 59 km. doğusunda kurulmuştur. Halen idari olarak Varna'ya bağlı bulunmaktadır. 1995 nüfus sayımına göre Kozluca'da 5058 kişi oturmaktadır.

Kozluca güneye doğru hafif bir meyille devam eden, zengin tarım toprakları içeren bir ova üzerinde kurulmuştur. Kuzey ve kuzeydoğu yönünden fazla yüksek olmayan **Sarı Bayır** ve **Karadađ** ile kuşatılmıştır. Denizden 246 m. yüksekte olan Kozluca ılıman bir iklime sahiptir.

XX. Yüzyılda Kozluca'nın Adında Yapılan Değişiklikler

XX. yüzyılda Kozluca'nın adı iki defa değiştirildi. İlk değişiklik 1934 yılında yapıldı. 1930 yılında Bulgaristan'da yapılan seçimden sonra kurulan Zgovor Koalisyon Hükümeti, kendilerine oy vermemiş olan Türkleri cezalandırmak amacı ile yüzyıllardır kullanılan Türk kasaba ve köy adlarını Bulgarca'ya çevirmiştir.¹ 1934'de yapılan operasyon sırasında Kozluca'nın adı Novgradets (Yenişehir) şeklinde değiştirildi. Buna rağmen Türkler kentin yeni adını kabullenememiş, Vezirin Kozluca demeye devam etmiştir.

İkinci değişiklik 1948 yılında yapılmıştır. II. Dünya savaşı sırasında, Bulgaristan Rus işgaline girdikten kısa bir süre sonra, çok sayıda kentin adı değiştirilmiş ve bunlara Rus generallerinin adı verilmişti.² Değişiklik sırasında 19 Haziran 1774'de Osmanlı ordusunu kasabaya 3 km. mesafedeki ovada yenmiş olan Rus Generali Suvorov'un³ adı Kozluca'ya verilmiştir.⁴

¹ Bilal Şimsir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara 1986, s. 145.

² Bu değişiklik sırasında Varna'nın adı Stalin, Hacıoğlu Pazarcığı'nın adı ise Tolbuhin oldu. Stalin adı 1956 yılında terk edilerek Varna adına geri dönülmüştür.

³ Suvorov, II. Katerina'nın ünlü generallerinden olup (1729-1800) Don Kazaklarını örgütleyen Pugachev'in ayaklanmasını bastırmıştır. Pogachev ayaklanması hakkında bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1948, s. 283 ve *The Colombia Encyclopedia*, beşinci basım, Colombia 1993.

Osmanlı Belgelerinde Kozluca

Kozluca Baltık Denizi'nden başlayıp Kırım ve Karadeniz'in batısını takip ederek İstanbul'a bağlanan ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya taşıyan Sağ Kol güzergâhı üzerinde bulunduğu için stratejik önemini daima korumuştur. Zaman zaman etkinliği azalmış olsa da Kozluca'nın civar köyler üzerindeki otoritesi her zaman devam etmiştir.

Osmanlı arşiv belgelerinde Kozluca adı ilk defa Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde düzenlenmiş olan bir vakıf defterinde yer almıştır.⁴ Verilen bilgiye göre burası Silistre Sancağında, Pravadi kazasına bağlı küçük bir yerleşim yeridir. XVI. yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim (1512-1520) vakfına bağlı küçük bir köy olarak görülen Kozluca'da 3 vakıf ve 5 vergi hanesi bulunuyordu. II. Bayezid döneminde hazırlanmış olan bir vakıf defterinde Kozluca yer almamış olmasına rağmen civarda kayıtlı çok sayıda köyün nüfusunun Saruhan ilinden nakledildiği kayıtlıdır. XIV. yüzyılın sonunda, kurulmuş olan Paşayığıt, Kutlubey, Kara Hüseyin gibi köyler bu konuda örneklerdir. XVI. yüzyılda ve daha sonra düzenlenmiş olan vergi ve vakıf defterlerinde Kozluca'nın adı düzenli olarak yer almaktadır. 1052h./1642m. tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Kozluca için 23 nefer ve 1 avarız hanesi kaydı yapılmıştır. Naldöken yürükleri ve celepkeşanlarla ilgili kayıtları da buna eklemek gerekmektedir.⁶

1672 yılında Lehistan seferine giden IV. Mehmed, ordusu Varna menziline konakladığı sırada 25 Mayıs 1672 (25 Sefer 1083) Salı günü Haseki Sultan ve sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte, o sırada Kozluca'da oturan Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın⁷ misafiri olmuştur. Padişah, Amca Hasan Ağa'ya bir hil'at ile yüz altın ihsan etmiş, ev sahibi olarak Hasan Ağa da eğlenmiş bir yorga at ve Haseki Sultana bohçalarla ipek kumaş hediye etmiştir.⁸

⁴ Halime Doğru; "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, Eskişehir 1989, s. 233-285.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defteri, No: 370, s. 436, 443.

⁶ BOA, Maliyeden Müdevver Defter, No 5567, s. 177.

⁷ Hasan Ağa'nın oğlu Amcazade Hüseyin Paşa daha sonra sadrazam olmuş ve 1699 yılında Karlofça Barış'ını imzalamıştır.

⁸ Silahdar Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, C.II, İstanbul 1928, s. 574. Raşid Efendi, *Raşid Tarihi*, İstanbul, 1282, s. 74 B. Verilen hediyelerin ifade ettiği değer hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiyede Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV, S. 136, Ankara 1970, s. 572. Barkan Halil Sahillioğlu'na dayanarak 1641 yılında 1 Osmanlı altınının 3.490 gr. saf altın olduğunu belirtmiştir.

Raşid Tarihi, Silahdar Tarihi'nde anlatılanlara ek olarak, padişahın Lehistan seferinden dönerken ordusu ile Kozluca'da konakladığını ve tekrar Hasan Ağa'nın misafiri olduğunu kaydetmiştir.⁹

Kozluca'da Amca Hasan Ağa Camii

1164h./1750m. tarihli bir vakıf belgesi Kozluca'da bulunan caminin "Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hasan Ağa"¹⁰ tarafından "müceddeden" yaptırılmış¹¹ olduğunu belirtmektedir. Caminin avlusunda bulunan okul da cami ile birlikte hizmete girmiştir.¹² Amca Hasan Ağa Kozluca'da okuldan (muallimhane) başka çeşme, dükkanlar ve bir de hamam yaptırmıştır. Kozluca'da XVIII. yüzyılın başında nüfus artışı olduğu ve buranın gitgide iktisadi bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. 1124h./1712m. yılında vakfın mütevellisi olan Kadı Mevlana Mehmed Kemaleddin bir dilekçe ile başkente başvurarak, Kozluca'nın kısa bir süre önce kaza olduğunu, dolayısıyla bir hafta pazarına ihtiyaç duyulduğunu, pazar kurulduğu taktirde pazar vergilerinin vakfa bırakılabileceğini, dolayısıyla vakıf gelirinin artabileceğini belirtmiştir. Buna karşılık vakıf her yıl zaim, maktuen on gurusu ödeyecektir.¹³ Cami ile ilgili çok sayıda çeşitli vakıf kaydı mevcut olmasına rağmen vakfiyesi henüz bulunamamıştır. Dolayısıyla caminin yapılış tarihi hakkında şimdilik kesin bir söz söylemek imkansızdır.

1210h./1795m. yılında müteveli Mehmed Said Bin Ömer vefat edince, tevliyeti üstlenecek erkek evlat kalmamıştır. Vakıf şartında belirtildiğine göre böyle bir durumda görevi kız evlat üstlenecektir. Nitekim evlad-ı vakıf Nefise Hanım nöbeti devir almak üzere padişaha baş vurmuş, aldığı olumlu cevap ve atama emrine göre göreve başlamıştır.¹⁴ Köprülü ailesinde vakıf şartlarına uygun olarak hanımlar her zaman görev almaktadır. Amcazade Hüseyin Paşa'nın 1702

⁹ Raşid Efendi, *a.g.e.*, s. 74 B vd.

¹⁰ Amca Hasan Ağa'nın kimliği hakkında bkz. Behçeti, *Tarih-i Sulale-i Köprülü*, Köprülü Kütüphanesi, II. Kısım, No 212. Organ Köprülü, "Amcazade Hüseyin Paşa", *İA*.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet-Evkaf*, 11/7B, II, No 15 616.

¹² BOA, *Cevdet-Evkaf*, No 19 877.

¹³ BOA, *Cevdet-Evkaf*, No 13 697. Cuma Günleri pazara mal getiren her arabadan iki akça, binek hayvanından bir akça, beş koyundan bir akça, büyük baş hayvandan iki akça vergi alınacak, pazara gelen ve pazarda satılan malın pazar bacı da vakfa ödenecektir. Elde edilen gelir öncelikle medresede kalan öğrencilerin aydınlanma ve ısınmasına sarf edilecek, zaim ödenecek on gurusu çıktıktan sonra geri kalan da vakıf gelirine eklenecektir.

¹⁴ BOA, *Cevdet-Evkaf*, No 30 551.

yılında ölümünden sonra ona ait vakıfları da kızı Rahmiye Hanım yönetmiş hatta kütüphane binasına bazı yerler ilave ederek eksikleri tamamlamıştır.¹⁵

Amca Hasan Ağa camiine ait bilgileri 1282h./1867m. tarihine kadar vakıf kayıtlarından takip etmek mümkün olmaktadır.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kozluca

1672'den sonra Kozluca adı vakıf belgeleri dışında yer almamıştır. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına giren Rus orduları Kozluca'ya zor günler yaşatmış, zaman zaman kasaba işgalden kurtulamamıştır.

1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı aralıklarla 1773 yılına kadar devam etti. 1773 yılında Ruslar Hacıoğlu Pazarı'na kadar geldiler, kenti yakıp yıkıp Varna üzerine yürüdüler. Muhsinzade Mehmed Paşa Şumnu'da müdafaa tedbirleri aldı. Bu sırada İstanbul'da III. Mustafa öldü ve yerine I. Abdülhamid geçti (Ocak 1774).¹⁶ Rusya'daki ayaklanmadan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti barış girişiminde bulundu ise de başarılı olamadı. Savaşa devam kararı alındı. Bölgede zor durumda kalan Rus başkumandanı, General Suvorov'dan yardım aldıktan sonra Rusçuk, Silistre ve Hacıoğlu Pazarından olmak üzere üç koldan Osmanlı topraklarına saldırdı. Ruslar Hacıoğlu Pazarını alıp Kozluca yakınına kadar geldiler ve Abdullah Paşa ve Yeğen Mehmed Paşa kuvvetlerini pusuya düşürdüler. Yeğen Mehmed Paşa, Abdullah Paşa ve Abdürrezak Bahir Efendi Kozluca'ya sığındılar. Kozluca'da yapılan savaşta General Suvorov Osmanlı ordusunu yendi. Yeğen Mehmed Paşa bine yakın şehit verdi ve çok sayıda asker esir düştü. Yeğen Mehmed Paşa zahire ve mühimmatı terk ederek (11 Rebiü'l evvel 1118) 10 Haziran 1774'te Kozluca'dan çekildi

Başarısızlıklar son bulmuyordu. Bir ay sonra, 10 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Barışı imzalandı. Barış, Osmanlı Devleti için çok ağır maddeler içeriyordu. Küçük Kaynarca barışından sonra ilk defa Kozluca ve çevresinde Türklerle gayri-Müslimler arasında bazı anlaşmazlıklar olduğu su yüzüne çıkıyordu. Bundan sonra Osmanlı-Rus savaşları Kozluca ve yakın çevresi için ızdırıp dolu günlerin yaşanması anlamına gelecek ve bölge işgal edilecekti.

¹⁵ Erdem Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, s. 254. Köprülü Mehmed Paşa da kurduğu vakıfların gâllesinden kız ve erkeklerin eşit pay almasını şart koşmuştur (Cevdet-Evkaf, 11/7D, No 33352).

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Kısım I, Ankara 1956, s. 420 vd.

1828–29 Osmanlı-Rus Savaşı Kozluca için anılardan silinmeyecek kadar felaketlerle dolu günler getirdi.¹⁷ 5 Mayıs 1829’da Pravadi dolaylarında şiddetli savaşlar oldu. Ruslar çok kayıp vermelerine rağmen başarılı oldular. 14 Eylül 1829’da Orin’de yapılan anlaşmaya uygun olarak Rus birlikleri kuzeydoğu Bulgaristan’a yerleşti. Bundan sonra Kozluca iki yıl boyunca Rus askerlerinin işgalinde kaldı. Bu döneme ait yeterli belge bulunmamasına rağmen, her iki toplumun da göç etmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. Gidenler de kalanlar da olayı anılarında “büyük bozgun” olarak saklamışlardır. Haik Rus askerleri kadar onlara yardım eden yerli çete mensuplarından da şikayetçiydi. Bulgar çetecileri en fazla Kozluca ile Hacıoğlu Pazarı arasındaki ormanlık alanda faaliyette bulunuyordu. Geçen iki sene zarfında Kozluca harap olmuş, uzun zaman sonra toparlanabilmiştir. İşgal sırasında cami bir süre depo olarak kullanılmış, Rus askerleri bölgeyi terk ederken Kozluca içinde olduğu gibi camide de yangın çıkarmışlardır.¹⁸

Ruslar bölgeden çekilirken onlarla ortak hareket eden yerli gayri-Müslimler kalmağa cesaret edemedikleri için Rus ordusu ile birlikte Besarabya’ya göç ettiler. Türklerin nüfus yoğunluğu bu dönemde bölgede arttı.¹⁹ Bölgeden göç edenler Edirne Barışı’ndan sonra geri döndüyse de, bu da huzursuzluğu artmasına neden oldu. Öte yandan Paris Antlaşması’na konulan Tuna ve Karadeniz’le ilgili hükümler (1855) Kırım ve Tuna nehri deltasında oturan Müslüman halkın göç etmesine neden oldu.²⁰ 1860 tarihinde Kırım’dan gelen göçmenlerden 30 hane Kozluca’ya iskan edildi.²¹ Bölgede oturan Hıristiyan ahali arasında Gagavuzlar da bulunuyordu. Bulgarlar, Bulgar Milli kilisesine bağlı olduğu halde Gagavuzlar İstanbul Rum Patrikliğine bağlı kalmayı tercih ettiler. Kozluca kazasına bağlı köylerin çoğunda oturan gayri-Müslimlerin tamamı Gagavuz’dur. Bağlı oldukları kilise nedeniyle zaman zaman Bulgarlarla anlaşmazlığa düşüyorlardı.

24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeniden savaş ilan edildi. Bu savaş kuzeydoğu Bulgaristan’ın kaderini olumsuz yönde değiştirdi. Hatta bölge Osmanlı Devleti’nin elinden çıktı. 1877 yazında Şipka ve Plevne’de felaket günleri yaşandı.²² Sonbaharda Rus ordusu Hacıoğlu Pazarcık yönünde ilerlemeğe başladı. 26 Ocak 1878 de çatışmalar başladı ve Türkler yenildi. Varna ve Pravadi kazaları Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar Varna–Ruşçuk

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1961, s. 120 vd.

¹⁸ Velko Tonev – Kostadin Stoyanov, *İstoriya na Celo Suvorovo*, Sofya 1973, s.31.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 33.

²⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 245 vd.

²¹ Tatar Mahallesi hakkında bkz. Tonev–Stoyanov, *a.g.e.*, s. 227.

²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII. 2. baskı, Ankara 1983, s. 47.

arasındaki demiryolunu tahrip edip iletişimi kesmek istiyorlardı. Kozluca nahiyesi ve köyleri çok zor durumda kaldı.²³ Rus ordusu için Aydos, Karnobat ve Burgaz yolu açılmış oldu. Önce Ayastefanos Anlaşması,²⁴ daha sonra 13 Temmuz 1878'de Berlin anlaşması imzalandı. 1 Ağustos 1878 de Kozluca'da bir Rus karargahı kuruldu ve Kozluca ve yakın çevresine bir tümen Rus askeri yerleştirildi. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu kuzey ve kuzeydoğu Bulgaristan'da iktidarını kaybetti.

XIX. Yüzyılda Uygulanan Reform Hareketlerinin Taşraya Yansımaları ve Temettüat Defterine Göre Kozluca Kazasının Demografik Durumu

Temettüat Defteri'ndeki istatistiki bilgilere göre Kozluca kazasını incelemeyen önce Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve mali durumunu kısaca incelemek ve genelden özele doğru gelmek gerekmektedir. II. Mahmud'un yenileşme girişimi ve Tanzimat'ın ilanı imparatorluk sınırları içinde çok önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

II. Mahmut ve Yeni Düzen: II. Mahmud (1808-1839) bunalımlı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin başına geçti. İç isyanlar, savaşlar ve ordunun devamlı yenilmesi padişahın köklü düzenlemeler yapma düşüncesini geliştirdi. Tahta geçtikten kısa bir süre sonra yeni düzen yolunda kendinden önce gelmiş olan padişah ve vezirlerin imparatorluğun korumacı kuvvetleri önünde yerlerini hatta hayatlarını kaybettiklerini bilmesine rağmen, devlet için başka çıkar yol olmadığından, geniş ölçülü bir düzen çalışmasına girmesi gerektiğine inanıyordu.²⁵ Ancak Balkanlarda yaşanan siyasi olayların yoğunluğu nedeniyle 1826 tarihine kadar önemli bir yenilik girişiminde bulunamamıştır.²⁶

Ülkenin güvenliği için önce orduyu düzene koymak gerekiyordu. Askeri talim ve eğitimden uzaklaşmış olan yeniçeri ordusu ile güvenliği sağlamak olanaksız hale gelmişti. Uzun süren bir çabadan sonra 15-16 Haziran 1826 'da Yeniçeri ordusu kaldırıldı. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü kurumu iken sonradan bozulmuş olan Yeniçeri ordusu tarihe karıştı. Bu olay Osmanlı Tarihlerine "Vak'ayı Hayriye" olarak geçti.²⁷ Yeni kurulan Asakir-i

²³ Tonev-Stoyanov, s.57.

²⁴ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 64 .

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, 2. baskı, Ankara 1961, s. 143 vd.

²⁶ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.5.

²⁷ Enver Ziya Karal, "II. Mahmud", *İA*; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 150; Ahmet Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1291, C. I, s. 91, 191, 193 ve C. II, s. 280-281. *Tarih-i Lütfi* yeni kurulan ordu ve

Mansure-i Muhammediye adındaki ordu modern silahlarla donatılmış olarak Yeniçeri ordusunun yerini aldı.

Yeni ordunun devamlı surette gelişmesini sağlamak için devletin insan ve gelir kaynaklarını bilmesi gerekiyordu. Bunun bilincinde olan Ragıp Efendi, II. Mahmud'a bir layiha sunarak en kısa zamanda arazi ve mülk sayımı ve yazımının yapılmasını önerdi.²⁸ Ragıp Efendi hazırladığı layihada sayım yapılmasını önermekle kalmamış, bunun nasıl yapılacağı hakkında açıklamalar getirmiş ve bilgiler toplanıp geldikten sonra nasıl değerlendirileceği hakkında düşüncelerini de açıklamıştır.

Lütfi Tarihi'ne göre, Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan hemen sonra İstanbul'da bölgesel bir nüfus sayımı yapılmıştır.²⁹ Sayım ülke sınırları içine yaygınlaştırılarak aynı zamanda mal-mülk yazımı hedef alındığı halde, 1228 yılı Haziran'ında Rus ordusu Silistre, Rusçuk ve Vidin önlerine kadar geldiği için buna olanak kalmamıştır. Ruslar aynı yıl Ağustos ayında Edirne'ye girdiler, Doğu Anadolu'da da Erzurum önlerine kadar geldiler. Zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin aracılığı ile 1829 yılı sonbaharında Edirne antlaşmasını imzaladı.³⁰

1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet ve sancak taksimatı yeniden yapıldı. Eski eyalet ve sancak sınırlarında fazla bir değişiklik olmamasına rağmen idari anlamda köklü değişiklikler uygulandı. Muhtarlık örgütü kuruldu, ayanlık kaldırıldı, Redif teşkilatı³¹ eyalet ve sancak merkezlerinde hizmete girdi.³²

1831'de sınırları belirlenen Silistre eyaleti Silistre, Niğbolu, Vidin, Çirmen, Vize ve Kırkkilise sancaklarından oluşuyordu. Örneğin paşa sancağı olan Silistre sancağı Karmabad, Babadağı, Dostkasrı, Aydos, Yeni Pazar,

---

savaş düzeni ile ilgili geniş bilgi vermektedir. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, İstanbul 1983, s. 48.

²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831*, Ankara 1943, s. 8 vd. *Tarih-i Lütfi*, C. III, s. 142, 146.

³⁰ Edirne Antlaşması hakkında bkz. E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 120.

³¹ M. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 61; Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asakir-i Mansure", *I. Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982, s. 127-157. M. Çadırcı, "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", *I. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, II Ankara 1983, s. 85-98.

³² Fazla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, C.XV, S. 60, Ankara 1951, s. 617-628; Musa Çadırcı, "Tanzimata Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi" (basılmamış doktora tezi), Ankara 1972; M. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 38 vd; M. Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı Kurulması Üzerine Bir İnceleme" *Belleten*, XXXIV / 135; Reşat Kaynar (*Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954, s. 115), emlak ve nüfus sayımı ile vergi konusu üzerinde durmuştur.

Pravadi, Umur-u Vakfiyye, Kozluca, Pazarcık ve Çardak kazalarından oluşuyordu.³³

Tanzimat ve İdari Reform: Tanzimat'ın ana hedeflerinden olan eyaletlerde merkezi denetimin yaygınlaştırılması için çeşitli yaklaşımlar denendi. Son çözüm olarak eyalet yönetimi, merkezi yapının küçük çaplı bir modeli haline getirildi ve denetim İstanbul'a bağlandı.³⁴ İkinci adımda her eyaletin idari bölünmeleri yeniden düzenlendi. Yine geleneksel sancak deyiimi kullanılıyor. ancak eşit nüfus ve servet birimleri oluşturmak için yeni sınırlar çiziliyordu. Tanzimat reformlarının başlatıldığı yerlerde sancakların başına kaymakamlar atandı. Genellikle eyalet ordusunun komutanları eyalet valisi olarak atanıyordu. Kaymakamlar da daha küçük rütbeli subaylardan seçiliyordu. Kaza müdürleri yerel ayan arasından seçilmeye devam etti. Müdürlere resmi olmayan danışma meclisleri toplayıp onlara belirli sorunlar üzerinde bilgi verme yetkisi tanındı. 1261h./1845m. yılında Varna sancağında bu suretle atanan bir kaymakam görev yapıyordu.³⁵ Sancaklar başlarında müdürlerin bulunduğu kazalara, kazalar da içlerinde en az önemli kasaba ya da köyün bulunduğu nahiyelere bölünmüşlerdi. Kazalarda, kazanın büyüklüğüne göre bin guruş maaşı olan müdürler dahi bulunuyordu.³⁶ Alınan bir kararla müfettişler Anadolu ve Rumeli'deki bütün vali, kaymakam ve kaza müdürlerini denetleyeceklerdi. Başarılı görülenler ödüllendirilecek, başarısız olanlar cezalandırılacaktı.

1858'de yayınlanan Eyalet Nizamnamesi'nde bazı değişiklikler yapıldı. Valiler merkezi hükümetin tek temsilcisi oldu. 1860'da valilikler mutasarrıflıklara yükseltildi. Mithat Paşa gibi değerli isimler eyalet valiliğine getirilebildi. 1864 tarihinde Mithat Paşa'nın danışmanlığında Eyalet Reform Kanunu ilan edildi.³⁷ Buna göre eyalet sınırları yeniden çizildi. Vilayetler liva (sancak), kaza, nahiyeye ve köylerden oluşturuldu. Tuna Vilayeti örnek uygulamaların yapılacağı bir vilayet olarak kuruldu. 1285h./1868m. yılından başlayarak vilayetle ilgili her türlü konunun işlendiği *Tuna Vilayeti Salnamesi* yayımlanmağa başladı. Son *Tuna Vilayeti Salnamesi* 1292h./1876m. yılında

³³ Fazıla Akbal, *a.g.m.*, s. 621. E. Z. Karal, *İlk Nüfus Sayımı*, s. 93-94. Bu listede Varna yer almamıştır. Burası 1845 yılında Silistre eyaletinde bir sancak olup kaymakamlık olarak kaydedilmiştir. (Maliye Nezareti Temettüat Defterleri Kataloğu, 11 020-13 118, C. VII. Genel Sıra No 12 122, Özel No 12 122. Ebat: 18.2 x 45.2. Başlangıç Tarihi: 1260. Bitiş Tarihi: 1261. Silistre Eyaleti Varna Sancağı, Kozluca Kazası Müslim ve gayri-Müslim ahalisinin emlak-arazi ve temettüatını mübeyyin defter.)

³⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.118.

³⁵ Maliye Nezareti, Temettüat Defteri, No 12 122, Varna Sancağı Kaymakamlığı.

³⁶ Yücel Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara 1991, s.127; Stanford L. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.120-121.

³⁷ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.122-123.

yayımlandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti Kuzey Bulgaristan'ı kaybettiği için Tuna vilayeti de ortadan kalkmış oldu.³⁸

Tanzimat ve Mali Reform: 3 Kasım 1839'da Gülhane Fermanı'nın ilanından sonra, devletin gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusunda ahali arasındaki dengesizliğin ve haksızlıkların bir an önce önüne geçilmesi, vergi verecek halkın yeniden tespitine gidilerek ahalinin ağır yükünün hafifletilip devamlı, düzenli bir vergi temini düşüncesiyle 19 Zilkade 1255 / 1835'de bir talimatname yayımlandı.³⁹ Buna göre, muhassıllar nezaretinde her yerde, ahalinin ismi, şöhreti, arazileri, hayvanları; tüccar ve esnaf ise yıllık gelirleri gibi bilgilerin kaydedildiği defterler tutulması emredilmiştir. Temeddü tahririnden maksat herkesin kazancına ve mal varlığına göre vergi vermesi esas tutulduğu için tahrir esasında uyulacak kurallar da açık bir şekilde belirlenmiştir.

7 Şubat 1840'ta eski vergi sistemi de yeniden düzenlendi. Tanzimat'la Maliye Nezareti kuruldu ve vergi tahsilinde iltizam kaldırıldı. Ayrıca, ödeme gücü dikkate alınmaksızın eşit olarak tevzi edilen ve değişik isimlerle alınan Örfi tekalifin yerine, mükelleflerin emlak, arazi ve hayvan varlığı ile kazancına göre farklı tutarlarda tevzi edilecek, oldukça basit tek bir vergiye geçildi.⁴⁰ Tekalif-i Örfiyye adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan vergiler birleştirilerek bunun bir bütün halinde virgü adı altında alınması kararlaştırıldı. Zirai üründen onda bir oranında **öşür**⁴¹ ve koyundan **ağnam resmi**⁴² alınacak, gayri-Müslimler **cizye**⁴³ ödemeye devam edeceklerdi.⁴⁴

Virgünün miktarı Maliye nezareti tarafından sancak (liva) düzeyinde belirlenmekte idi. Her sancak merkezinde bu toplam miktar kazalar arasında paylaşıldıktan sonra, kazanın müdür ve meclis azaları, Müslüman nüfusun

³⁸ Bu konu hakkında çeşitli yıllarda yayımlanmış Tuna Vilayeti salnamelerini incelemek gerekmektedir.

³⁹ İsmet Demir, "Temettü Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri", *Osmanlı*, C. 6, İstanbul 1999, s. 315 vd; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri" *Belleten*, C. LIX, Ağustos Ankara 1991, s. 225.

⁴⁰ Abdüllatif Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliye Politikası", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara, 1991, s. 349 . (347-358) Stanford L. Shaw, Ezel Kural Shaw, a.g.e., s. 118.

⁴¹ Şer'i vergilerin en önemlisi olan aşar, Tanzimat'ın ilanına kadar 1/3 ilâ 1/10 arasında zirai üründen alınıyordu. Tanzimat'la birlikte her yerden 1/10 oranında alınmağa başlandı. 1256'da iltizam usulü kaldırıldıysa da devlet memurları aşar toplamada başarılı olamadı. Hazine gelir düşmesi göze alınarak 1258 yılında iltizam usulüne geri döndü (Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi: Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1999, s. 222).

⁴² Ağnam Resmi hakkında bkz. *Tekâlif Kavâidi*, s.480-481.

⁴³ Cizye konusunda bkz. C.H. Becker, "Cizye", *İA*. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", çev. Şinasi Altındağ, *Belleten*, C. VIII, S. 32, s. 559-652.

⁴⁴ Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi : Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861", *Belgeler*, C. XIII, S. 17, s. 221 (s. 213-365)

yaşadığı yerler için imam ve ihtiyarlarının , gayri-Müslimlerin yaşadığı yerler için kocabaşı ve papazlarının da katıldığı bir toplantıda kasaba ve köylerin paylarını tayin ederek bu miktarı belirten bir mazbatayı kendilerine teslim etmekteydi. En sonunda kasaba mahalleleri ve köyler düzeyinde, tüm hane reisleri toplanarak istenilen miktar haneler arasında her şahsın "hal ve tahammül ve ticaret ve temettüüne göre komşuca" paylaştırılıp bir defter halinde kaza merkezine gönderilmekteydi. Böylece her hanenin vergi yükümlülüğü belirlenmiş olmaktaydı.⁴⁵

1256 senesinden başlayarak komşuca, kardeşçe, cemaatçe, "an cemaatin tevzi olunan" bu vergi 1275 senesine kadar devam etmiştir.⁴⁶ Vergi "an cemaatin", yani tüm köy veya mahalleye tarh edildiği için köyden ve mahalleden giden bir hane olur ise vergi tarihinde bu hanenin vergisi başka hanelere yükleniyordu. Bu da şikayetlere neden oluyordu.⁴⁷ Geçen süre zarfında bu vergiye üç defa zam yapılmıştır. Birincisi "karantina resmi"dir ki bu genel bir zamdır. Devletçe, ticaret limanlarında karantina binaları yaptırmak için eyalet aşar geliri esas alınarak 1261'de "an cemaatin" tevzi edilen bir vergidir. Kozluca Kazasında karantina resmi uygulanmıştır.⁴⁸ İkincisi "ispenç rüsumu", üçüncüsü ise "ihracat resmi"dir.

1261h./1844m. yılında imparatorluğun büyük bir bölümünde "Temettüat Tahrirleri" yapılmıştır. Değişik adlar altında alınan vergilerin yerine ikame edilen temettü vergisinin kaydedildiği defterlere "Temettüat Defterleri" adı verildi. Vergi köy muhtar ve kocabaşlarıyla tahsil edilerek muhasıllara teslim ediliyordu. 1260 yılına kadar Ruz-i Hızır ve Ruz-i Kasım olmak üzere iki taksitte toplanırken bu tarihten sonra, çiftçilerden ürün alınmasından sonra, tüccar ve esnaftan bütün yıl içinde taksitler halinde tahsil edilmiştir.⁴⁹ 1261 ve 1262 tarihleri için hazırlanmış olan Kozluca Kazası Temettüat Defteri de bu defterlerden biridir.

⁴⁵ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tevfik Güran, *a.g.m.*, s. 221. Tanzimat reformları bazı eyaletlerde örnek bölge olarak uygulamaya girmiş, emlak ve temettü vergileri için tahrirle Bursa ve Yanya'dan başlanmıştır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdüllatif Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat*, yay. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 259 (259 - 275). Ve Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi*, s.358 vd.

⁴⁶ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi*, s. 358-359.

⁴⁷ Nuri Adıyeko, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, İzmir 1994, s. 165.

⁴⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi*, s. 360.

⁴⁹ Tevfik Güran, *a.g.m.*, s. 221-222.

Temettüat Defterine Göre XIX. Yüzyılda Kozluca Kazasının Demografik Durumu

1831 yılında yapılan nüfus sayımında Kozluca, Silistre Sancağının kazaları arasında yer almıştır. Daha önce belirtildiği gibi burası resmi kayıtlarda 1750 tarihinden itibaren kaza olarak görülmektedir.

1831'de Kozluca kazasında 3149 kişi oturuyordu. Toplam nüfusun 1163 kişisi Bulgar ve Gagavuzlardan, 146'sı Kıptilerden oluşuyordu.⁵⁰ Kazada oturan Bulgarlar, 1864'de itibaren Bulgar Ulusal Kilisesi'ne,⁵¹ Gagavuzlar ise İstanbul-Fener'deki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bu nedenle Bulgarca konuşan Hıristiyan Bulgarlar, Türkçe konuşan Hıristiyan Gagavuzlar'la anlaşamıyorlardı. 1831 sayımında Kozluca Kazasında Müslim ve gayri-Müslimlerin karışık oturduğu köylerde genellikle Gagavuzlar bulunuyordu. Örneğin Kozluca'nın 2 km. güneyinde bulunan daha sonra terk edilmiş olan İrice köyü, ve Anbarlık ve Şadi köyleri bunlar arasında sayılabilir. Kıptiler de cizye ödedikleri için reaya içinde sayılmışlardır. Aynı tarihte kazada oturan 1840 Müslim hanenin tamamı Türklerden oluşuyordu.

1831 Sayımına Göre Kozluca Kazasının Nüfus Tablosu

İslam Neferan	Hane	Reaya, Rüüs	Cizye Hane
Matluba Muvafık	554	Ala	5
Sübyan	683	Evsat	669
Müsin ve amelmande	367	Edna	36
Misafirin	236	Sabi	453
Toplam	1840	Kıptiyan	146
		Toplam	1309
Genel Toplam Nüfus	3149		

Kozluca kazasında Müslim ve gayri-Müslim nüfus arasındaki denge 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra değişmeye başlamıştır. 1829'da Türk hanelerin çoğu, anısı hala silinmemiş olan Büyük Bozgun'da bölgeyi terk etmişlerdir. 1830 yılının sonuna kadar 2 yıl boyunca Rus işgalinde kalan Kozluca ve çevresindeki köylerde oturan Bulgarlar ise işgal sırasında Rus askerleri ile

⁵⁰ E.Z. Karal, 1831 Nüfus Sayımı, s. 94, 210.

⁵¹ Bulgar Ulusal Kilisesi ile ilgili bkz. İber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Aralık 1989, Ankara 1991, s. 383-387.

işbirliği yapmış, hatta kazada Rus askeri gibi davranmışlardır. Ruslar bölgeyi boşaltırken savunmasız kaldığını düşünen Bulgarlar ve Gagavuzlar evlerini ve arazilerini terk ederek ordu ile birlikte kuzeye doğru göç etmişlerdir. Kozluca ve yakın çevresi savaş ve işgal sırasında pek çok olumsuzluklarla karşılaştı ve harap ve talan oldu. Oturanların gayreti ile ancak 1850'den sonra yaralar onarılabildi. Mali olanaklar arttıkça cami, ve Çarşı Çeşmesi olarak bilinen ve cami ile birlikte inşa edilen çeşme de onarıldı.

Rus ordusu ile gidenlerin çoğu Besarabya'da yerleşti.⁵² Bulgar göçmenler Ruslardan bekledikleri ilgiyi göremedikleri için kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğradılar. Öte yandan Bulgarlar Besarabya'nın aşırı kurak iklimine uyum sağlayamadılar ve terk ettikleri bereketli topraklardaki gibi ürün elde edemediklerini görünce pişmanlık duyular. 1833-1834 yıllarında çoğu geri dönmeye karar verdi. Geri döndüklerinde Yanbolu ve Trakya göçmenlerinin daha çabuk davrandığını, evlerini ve arazilerini işgal ettiklerini gördüler. Onlar da Pravadi'ye bağlı Kızılcalar köyüne yerleştiler.⁵³

Kozluca'nın terk edilmiş olan ev ve topraklarına 1834 yılında, çoğu Yanbolu köylerinden olup Besarabya'ya göç etmiş olan 19 Bulgar hane yerleşti. Varna'da bulunan kilise arşivinde Kozluca'ya gelen göçmenlerin isimleri ve geldikleri köyler ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir.⁵⁴ Osmanlı-Rus Savaşı sırasında savaş alanı içinde kalan İrice köyündeki son bir kaç Gagavuz hanesi de Kozluca'ya yerleşince 1839 sayımında gayri-Müslim hanelerin sayısı 23'e yükselmiştir. Bunların tamamı cizye ödeyebilecek özelliğe sahiptir. Aralarında çoban, pullukçu, arabacı, baltacı gibi meslek sahipleri de bulunuyordu. Ödedikleri cizye göz önüne alınırsa gelir durumlarının diğer köylerde oturanlardan daha iyi olduğu açıkça görülmektedir. Bulgar hanelerin 1/3'ü en yüksek oranda -ala- cizye ödemektedir. Örneğin kazada, 56 hane ile en kalabalık Bulgar köyü olan Devne'de ancak 2 hane yüksek dilimden cizye ödüyordu.

1255-1265 (1839-1849) tarihleri arasında Rumeli'de, dolayısıyla Kozluca kazasında da düzenli sayımlar ve nüfus yoklamaları yapılmıştır.⁵⁵

⁵² Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994. s. 3 vd; Ufuk Gülsoy, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya" (basılmamış yüksek lisans tezi) İstanbul 1989, s.17 vd.

⁵³ Tonev-Stoyanov, *a.g.e.*, s. 32 vd.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 33 ve dn. 53.

⁵⁵ 1255 sayımı için bkz. BOA, Kamil Kepeci, CMK. No 3857; 1259 ve 1261 sayımları için bkz. BOA, TDK. No 12 122; 1265 sayımı için bkz. BOA, MN Varidat, No 1787; 1263 tarihli Nüfus Yoklama Defteri için bkz. BOA, Kamil Kepeci, Genel.No 6519, Özel No 235. Bu defter hakkında yapılmış bir inceleme için bkz. "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 2, Eskişehir, 1987, s. 233-285.

Elimizde bulunan Kozluca Temettüat Defteri ve Nüfus Yoklama Defteri bütün kaza ile ilgili kayıtları içerdiği halde, diğer kayıtlar gayri-Müslim ve Kıptilere ait cizye defterleridir. Bu nedenle 10 yıllık süre için bile gerçek bir istatistik hazırlamak oldukça güçtür. Ancak bu sonuçlar 1289 yılında hazırlanan 6. Tuna Salnamesi'ndeki sonuçlarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar olduğu görülecektir. Özellikle Kırım'dan gelen göçmenler kaza dahilinde yerleştirilmiş, bunlardan köylere yerleşen hanelerin sayısı az olduğu halde Kozluca'da 30 hanelik bir Tatar mahallesi kurulmuştur. Tatarlar yerli halkla bir türlü bütünleşememişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra başlayan büyük göç sırasında Kırımli göçmenlerin tamamı Kozluca'dan ayrılmışlardır.

Kıptilere gelince, bunlar Kıpti veya Çingene kanunnamelerindeki statülerine uygun olarak yerleşik veya göçer olarak yaşıyorlardı. Yerleşik olanların tamamı ile göçerlerin çoğunluğu Müslüman, göçerlerden bir kaç hane Hıristiyan'dı.

H 1255 / 1839 sayımına göre kazada 14 hane Ala, 340 hane Evasıt, 140 hane Edna olmak üzere toplam 494 hane reaya 13 140 guruş cizye ödüyordu. Reaya II. Mahmud'un 16 Zilhicce 1249 / 26 Nisan 1834 tarihinde yayımladığı iradede belirtilen (Ala: 60 guruş, Evasıt: 30 guruş, Edna: 15 guruş) miktara göre cizyesini ödüyordu.⁵⁶

1839 Tarihli Cizye Defterine Göre Kozluca Kazasında Gayri-Müslim Haneler

Kozluca Kazası	Toplam Hane	Ala	Evsat	Edna
Kozluca	23	8	10	5
Hasırca	41	1	24	12
Kara Hüseyin	91	3	68	19
Çatma	42	1	13	23
Gündoğdu	83	1	14	64
Paşayığit	21	1	12	2
Korkud	15	1	11	1
Emir Bey	6		3	2
Kuyucu Mahalle	12		6	2
Divane Osman	21	1	11	8
Hüssam Dede	15	1	8	3

⁵⁶ Stanford J. Shaw (s. 132) kanununun 1833'de yayımlandığını belirtir. Boris Nedkoff yoksullar, kadınlar, çocuklar, yaşlı ve sakatların cizyeden muaf olduğunu kaydediyor (s. 627).

Karamanlı	15	1	7	5
Şadi	20	1	13	3
Anbarlık	10		6	4
Kopuzcu	19	1	12	4
Emreler	11		4	1
Devne	56	2	34	15
Gökçedöllük	10		3	7
Toplam	512	14	340	140

Kozluca kazasına ait olup 1260-1261 (1844-1845) yılları için düzenlenmiş olan temettuat defteri, kaza hakkında her türlü bilgiyi içermektedir.⁵⁷ Verilen bilgilere göre Kozluca Silistre eyaletinin, Varna sancağına bağlı 30 köyü olan bir kaza merkezidir. Kazada, Türk ve Bulgar nüfusa ait köyler olduğu gibi iki toplumun birlikte yaşadığı köyler de bulunuyordu.

Kaza merkezi olan Kozluca'da oturan Abdülkadir bin Abdi katib-i müdür, Molla Ali bin Seyfi ise tezkirecilik görevi yapıyordu. Kazanın kadısı olan Mustafa bin Ali Karacaot köyünde oturuyordu ve aynı zamanda köyün muhtarlığını yapıyordu.

Kozluca merkezinde iki Türk ve bir Bulgar mahallesi bulunuyordu. Bunlar Cami-i Cedid (68 hane), Cami-i Kebir (86 hane) ve Varoş mahalleleridir (31 hane). Kaza merkezinde toplam 185 hane oturuyordu. Tanzimat'ın getirdiği idari reform uygulamasına göre İsmail bin Topal birinci muhtar, Seyit bin Nebi ikinci muhtar, onun ölümü üzerine Macar oğlu Salih bin Ahmed ikinci muhtar seçildi. Kara Peno veledi Ustuyan uzun süre Varoş mahallesinde muhtarlık yaptı. Muhtarların her üçü de 1260 yılında mahallelerinin en yüksek miktarda "virgü-i mahsusa"sını ödeyen kişileridir. Penu veledi Ustuyan'ın diğer Bulgar hanelerde olduğu gibi önemli sayıda koyun sahibi olduğu tespit edilmiştir. 1873'de düzenlenen 6. Tuna Salnamesi'nde muhtar Mustafa bin Ahmed idi.

Kozluca'da din adamları aynı zamanda çocukların eğitimi ile ilgilendikleri için imam ve muallim olarak kaydedilmişlerdir. Çapar Hafız Mehmed Emin Efendi Cami-i Kebir'de, Molla İbrahim bin Ahmed ise Cami-i Cedid'de imamet görevini sürdürüyordu. Ömer Efendi yaşlandığı için Cami-i

⁵⁷ BOA, Maliye Nezareti, Temettuat Defterleri Kataloğu, 11 020-13 118, C. VII. Genel Sıra No 12 122. Özel No 12 122, Ebat: 18.2 x 45.2. Başlangıç Tarihi: 1260, Bitiş Tarihi: 1261. Silistre Eyaleti, Varna Sancağı, Nefs-i Kozluca Kazası Müslim ve gayri-Müslim ahalisinin emlak-arazi ve temettuatını mübeyyin defter, 632 sayfa.

Kebir’de düzenli olarak görev yapmıyordu. 1873’te Müezzin Mehmed bin İsmail ile Halil Hoca bin Salih de Türk çocuklarına öğretmenlik yapıyordu.

Varoş Mahallesi’nde papaz olan Kara Vasil veledi Hristo da din adamı ve eğitimci olarak görev yapıyor, muhtardan sonra cemaatin en saygın kişisi sayılıyordu. O tarihte Kozluca’da bulunan kilise henüz derme çatma bir yapıdan ibaretti. 6. Tuna Salnamesi’ne göre Jelo veledi Stuyan kilisenin papazı idi.

Kozluca, kuzeydoğudan kuzeybatıya doğru uzanıyordu. Mahalleler genellikle odak noktalarında bulunan camilere göre adlandırılmışlardı. Bunlar Cami-i Cedid ve Cami-i Kebir Mahalleleri idi. Tatar Mahallesi, 1860 yılında yapılmış olan caminin etrafında oluşmuştu. Çarşı kasabının kuzey tarafta bulunuyordu. Bulgarların oturduğu Varoş Mahallesi , Kozluca’nın güney tarafında olup kendi içinde ikiye ayrılmıştı. Birincisi Gagavuzların ve Trakyalı göçmenlerin oturduğu Grek Mahallesi idi ki Hamam Dere’ye kadar uzanıyordu. İkincisi Bulgar Mahallesi idi ve güneybatıya doğru devam ediyordu. Varoş mahallesinde, birbirinden ayrı yaşayan mahalle sakinleri birbiri ile anlaşamıyordu. Grek Mahallesi’ndeki Gagavuzlarla Türkler daha iyi anlaşılıyorlardı. 6. Tuna Salnamesi’ne göre Kozluca’da hepsi Müslüman olan yerleşik 32 hanelik bir Çingene mahallesi de bulunuyordu.

1255–1265 (1839-1849) tarihleri arasında Rumeli’de, dolayısıyla Kozluca kazasında düzenli sayımlar ve nüfus yoklamaları yapılmıştır. Temettüat Defteri ve Nüfus Yoklama Defteri bütün kaza ile ilgili kayıtların tamamını içerdiği halde, diğerleri gayri-Müslim ve Kıptilere ait cizye defterleridir. Bu nedenle 10 yıllık süre için gerçek bir istatistik hazırlamak oldukça güçtür. Ancak bu sonuçlar 1289 yılında hazırlanan 6. Tuna Salnamesi’ndeki sonuçlarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar olduğu görülecektir. Özellikle Kırım’dan gelen göçmenler kaza dahilinde yerleştirilmiş ve bunlardan köylere yerleşen hanelerin sayısı az olduğu halde Kozluca’da 30 hanelik bir Tatar mahallesi kurulmuştur. Tatarlar yerli halkla bir türlü bütünleşememişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra başlayan büyük göç sırasında köylerde yerleşenlerin bir kısmı kaldı ise de, Kozluca’daki Kırım göçmenlerinin tamamı buradan ayrılmışlardır.

Rumeli’de Kıptiler Kıpti veya Çingene kanunnamelerindeki⁵⁸ statülerine uygun olarak yerleşik veya göçer olarak yaşıyorlardı. Yerleşik olanların tamamı

⁵⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, Kanun-ı Serasker-i Liva-i Çingene, s. 243; Kanunname-i Kıptiyan-ı Vilayet-i Rumeli, s. 249; Göçer kıptiyan hakkında Silistre Kanunnamesi, s. 279.

ile göçer olanların bir kısmı Müslüman, geri kalanlar Hıristiyan'dı. 1259/1843 nüfus sayımında hazırlanan Kozluca Kazası Yerli ve Göçer Kıptiyan Cizye defterinde kayıtlar fiziksel özelliğe göre hazırlanmış, ve yaş, boy, ten rengi, saç rengi, bıyık ve sakal ayırıcı özellik olarak ele alınmıştır. Bazıları da demirci, kalaycı gibi, meslekleri ile tanımlanmışlardır. 10 yaşından itibaren erkek çocuklar sayımda yer almasına rağmen 11 yaşından itibaren 18 guruş cizye kaydı yapıldığı tespit edilmiştir. Adı geçen cizye defterinde Ala 72 guruş, Evsat 36 guruş, edna ise 18 guruştur. 70 yaştan sonra amelmande sayıldıkları için cizyeden muaf tutulmuşlardır. Hayat şartları ağır olduğu için kazada cizye ödemekle sorumlu olan 198 Kıpti'den ancak 6 kişi vergi muafiyeti elde edecek yaşa gelebilmiştir.

Kozluca kazasında bulunan yerli ve göçer Kıptiler 1843 yılında toplam 195 hane olup 10.764 guruş cizye ödüyorlardı. 1831 sayımında kazada 146 Kıpti hanesi bulunuyordu. Geçen 12 yıl zarfında 49 cizye hanesi ile Kıptiler % 74.8 gibi bir artış göstermiştir. Bu artış, yerli Kıptilerdeki artıştan ziyade, sayım sırasında göçerlerin hazır nüfusu ile bağlantılı olmalıdır. Temettüat defterinde Kıptilerle ilgili ayrıca bir başlık hazırlanmamıştır.

Kozluca Kazasında Yerli ve Göçer Kıpti Haneleri

Köyler	Yerli	Ala	Evsat	Edna	Göçer	Ala	Evsat	Ala
Kozluca	9	5	4		15	9	4	4
Karaağaç	14	3	10	1	28	16	10	2
Deli Osmanlar					4	3	1	
Anbarlık	25	13	7	5				
Gökçedöllük					33	21	7	3
Karamanlı	3	3			8	7	1	
Karacaot	5	5						
Yunus Pınarı	21	12	5	4				
Beştepe	4	1	3					
Paşayığit	3	1	2		14	7	6	1
Kopuzcu					16	9	5	
Karaağaç	3	2	1					
Toplam	87	45	32	10	118	72	35	10

Temettüat Defteri'ne göre kaza merkezinde bulunan 3 mahallede ve kazaya bağlı 30 köyde 1071 Müslim, 630 gayri-Müslim hane oturuyordu. Buna 87 yerli ve 118 göçer Kıpti hane de eklenince Kozluca kazasında toplam hane

sayısı 1906'ya ulaşmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın⁵⁹ tespitine göre hane sayısı 5 katsayısı ile çarpıldığında tahmini kaza nüfusu 9430 kişiye ulaşmaktadır. Kıptiler bir tarafa bırakılacak olursa kazada yaşayan nüfusun % 63.72'sini Müslümanlar oluşturmaktadır. Kanunnamelerinde Kıptilerin Müslüman olduğu ve Müslümanlar arasında sayıldığı belirtilmiş olduğu göz önüne alınacak olursa, bölgede Kıptilerle birlikte Müslüman nüfusun gayri-Müslim nüfusa oranı daha da artacak, % 66.78'e ulaşacaktır.

Kozluca Kazasında Türk Nüfus 1262/1845 ve 6. Tuna Salnamesi

Kozluca Kazası	Müslim	Tahmini	6. Tuna Salnamesi	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Cami-i Cedid Mah	68	340		
Cami-i Kebir Mah	86	430	203	626
Kara Hüseyin / Müs.	9	45		
Taptık / Müslim	17	85	20	57
Emreler / Müslim	9	45	33	59
Karaağaç / Sofular / Müs.	25	125	47	117
Kopuzcu / Müslim	39	195	33	89
Eski Arnavud / Müs.	17	85	20	56
Yenice / Müslim	8	40		
Kutlu Bey / Müslim	15	75	30	130
Akkoyun / Müslim	61	305	35	171
Şadi / Müslim	20	100	12	25
Yunus Pınarı / Müslim	57	285	45	90
Beştepe / Müslim	65	325	75	100
Karamanlı / Müslim	32	160	51	211
Anbarlık / Müslim	37	185	42	171
Yurtsuz Karaağaç/Müs	33	165	50	190
Kuyucu Mah/ Müs.	17	85	30	71
Gökçedöllük / Müs.	48	240	71	210
Deli Osmanlar/ Müs.	14	70		
Hüsam Dede / Müs.	30	150		
Korkud / Müslim	12	60		
Emir Bey / Müslim	47	235		

⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953.

Paşa Yiğit / Müslim	46	230	58	173
Hasırca Müslim	22	110	60	122
Boğazkesen /Müslim	10	50	23	87
Torbahı /Müslim	16	80		
Karacaot / Müs.	57	285	80	220
TOPLAM	1071	5355		

**Kozluca Kazasında Gayri-Müslim Nüfus
1262 / 1845 ve 6. Tuna Salnamesi**

Kozluca Kazası	G. Müslim		6. Tuna Salnamesi	
	Hane	Tahmini Nüfus	Hane	Nüfus
Varoş Mahallesi	31	155	82	303
Kara Hüseyin/G. Müs.	87	435	57	402
Taptık / G. Müslim	30	150	24	115
Emreler / G. Müslim	16	80	35	166
Kopuzcu / G. Müslim	20	100	27	149
Devne /G. Müslim	76	380	68	496
Kutlu Bey / G. Müslim	27	135	28	98
Şadi / G. Müslim	19	95	20	72
Karamanlı/G. Müslim	11	55	19	101
Anbarlık / G. Müslim	17	85	25	112
Yurtsuz K.Ağaç/G. Müs.	48	240	39	181
Kuyucu Mah./ G. Müs.	14	70	15	81
Gökçedöllük/ G. Müs.	12	60	25	108
Deli Osmanlar/ G. Müs.	22	110		
Hüssam Dede /G. Müs.	9	45		
Korkud / G. Müslim	16	80		
Paşa Yiğit / G. Müslim	13	65	11	57
Hasırca G.Müslim	56	280	29	151
Çatma G./Müslim	37	185	53	149
Gündoğdu / G.Müslim	69	345	79	380
TOPLAM	630	3050		

Kazada bulunan 16 köyde Türklerle gayri-Müslimler birlikte oturuyorlardı. Daha önce belirtildiği gibi, ortak yaşanan köylerdeki gayri-

Müslimlerin çoğunluğu Gagavuzlardan oluşuyordu. Anbarlık, Şadi gibi köylerde oturanlar hep Türkçe konuşan gayri-Müslimlerdi.⁶⁰ Öte yandan Karacaot, Torbalı, Boğazkesen, Emir Bey, Yunus Pınarı, Akkoyun, Yenice, Eski Arnavud ve Karaağaç-Sofular köylerinde Türkler; Devne, Gündoğdu, Çatma köylerinde de Bulgarlar oturuyordu.

1262 / 1845 Tarihinde Kozluca Kazasında Oturanlar

	Hane	Nüfus	%
Müslim	1071	5355	% 63. 72
Kıbtı	205	1025	% 10. 8
Gayri Müslim	630	3050	% 36. 28
TOPLAM	1906	9430	

6. Tuna Salnamesi'ne göre (6 ve 7. Tablo) kazadaki 1018 Müslim hanede 2833 erkek nüfus, 636 gayri-Müslim hanede ise 2512 erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu sayımda hane başına düşen Türk erkek nüfus ortalama 2,8, Bulgar erkek nüfus 3,9 kişi olmuştur. 1845'te % 63,7 olan Türk nüfus 1879'ta % 53'e düşmüş, gayri-Müslim nüfus ise % 36,29'dan % 47'ye yükselmiştir. Bu sonuç, yani 1262 sayımından 28 yıl sonra yapılmış olan sayımda kaza genelinde Türklerin 53 hane azalmış olması ve gayri-Müslimlerin 6 hanelik artış göstermesi küçük bir değişiklik olarak kabul edilebilir. Ancak gayri-Müslimlerdeki erkek nüfusun artışı daha büyük önem taşımaktadır. Rumeli'de savaşlar sonucunda erkek nüfusta görülen azalma, Türk iş gücünden başlayarak otoritenin zayıflamasına kadar her alanda kendini hissettiriyordu.

Osmanlı Devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ağır bir yenilgi ve toprak kaybı ile çıkınca Rumeli'de oturanlar güvenli bir ortama ulaşabilmek için topluluklar halinde başkente doğru göç etmeğe başladı.⁶¹ Bu tarihten sonra Kozluca kazasında oturan Türkler hakkında Osmanlı kaynaklarında bilgi bulmak olanaksızdır. 1878'den beri, muhtelif zamanlarda göç dalgaları halinde devam etmişse de Kozluca kazasında Türk nüfus varlığını devam ettirmiştir.

Kayıtlarda görüldüğü gibi 1844 nüfus sayımından sonra bir kaç defa daha nüfus sayımına girildi, fakat bunlar çeşitli nedenlerle tamamlanamadı. 1852'de

⁶⁰ Anbarlık'ta halen Gagavuzlar yaşadığı halde, Şadi köyünde oturan Türklerin tamamı göç ettikten sonra Gagavuzlar da buradan ayrılmış ve köyün arazisi komşu köyler arasında taksim edilmiştir.

⁶¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.

Rumeli'de bir sayım yapıldı.⁶² 1870 yılında genel nüfus sayımı yapılacağına dair irade çıkarıldı, fakat iç karışıklıklar nedeni ile irade yürürlüğe giremedi. 1874 yılında Tuna vilayetinde detaylı bir sayım yapıldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bir nüfus sayımı yapıldıysa da Rumeli'den sürekli göçmen gelmesi nedeni ile sayım altı ayda tamamlanabildi.

1864 yılında Mithat Paşa'nın danışmanlığında Eyalet Reform kanunu ilan edildi.⁶³ Yeni kurulan Tuna vilayeti uygulamaların yapılacağı pilot vilayet olarak belirlendi. Tuna vilayeti Niş, Vidin, Sofya, Tolçe, Varna, Rusçuk ve Tırnova sancaklarından oluştu.

**Temettüat Defterinde Kozluca Kazasına
Kayıtlı Köylerin 6. Tuna Salnamesindeki (1290/1874) Durumu**

Köyler	Müslim			Gayri-Müslim			Bedeli askeriye
	Hane	Nüfus	Vergi	Hane	Nüfus	Vergi	
Gündoğdu				79	238	7665	6961
Çatma				53	149	5232	4641
Paşa Yiğit	58	173	5262	11	38	1280	1277
Karaağaç	47	117	2079				
Kopuzcu	33	89	2800	27	79	2525	1820
Taptık	20	57	345	24	69	1450	955
Emreler	33	59	732	35	66	2275	1267
Kozluca	203	626	9855	82	303	3302	3390
Yunus Pınarı	36	105	3550				
Hasırcık	60	122		29	87	10033	424
Eski Arnavud	20	56				1695	
Devne				68	496	8225	741
Boğazkesen	23	45				919	
Kara Hüseyin				57	402	10082	918
Kutlu Bey	30	130		28	92	4388	280
Akkoyun	35	171				6023	
Karaağaç	50	190		39	121	8677	445
Gökçedöller	71	210		25	70	6769	157
Kuyucu	30	71		15	81	3024	138
Mahallesi							

⁶² 1852 Rumeli nüfus sayımı için bkz. BOA, Kamil Kepeci, Rumeli Nüfus İcmali, Genel No 6578, Özel No 294. Rumeli'deki sayımlar hakkında bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population (1830-1914)*, *Demographic and Social Characteristics*, Madison-Wisconsin, 53 715 / 1985.

⁶³ Stanford J. Shaw, s. 122 vd.

Anbarlık	42	171		25	70	5079	185
Karamanlı	51	111		19	101	4661	150
Beştepe	75	100				7091	
Karacaot	80	220				7854	
Yunuspınarı	45	90				4626	
Şadi	12	25		20	50	488	260

1868 yılından başlayarak (1285) Tuna vilayetine ait her türlü konuyu içeren son Tuna Vilayeti Salnamesi 1876 yılında yayınlandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti Kuzey Bulgaristan'ı kaybettiği için Tuna vilayeti ortadan kalktı.